

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛЮДИНИ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Орлеан А.М.,
к.ю.н., доцент, професор кафедри
Національна академія прокуратури України

У статті зроблено огляд низки міжнародно-правових норм, що передбачають обов'язок нашої країни використовувати кримінально-правові засоби для охорони людини від трудової, сексуальної та біологічної експлуатації. Аналізуються важливі проблеми реалізації зазначеного обов'язку шляхом безпосереднього закріплення у вітчизняному кримінальному законі конкретних складів злочинів, що відповідають міжнародним стандартам, та санкцій за їх вчинення.

Ключові слова: експлуатація людини, кримінально-правова охорона людини від експлуатації, міжнародно-правові зобов'язання України, імплементація, дотримання міжнародних стандартів.

Орлеан А.М. / МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ПО УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЕ ЧЕЛОВЕКА ОТ ЭКСПЛУАТАЦИИ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В публикации анализируется ряд международно-правовых норм, которые предусматривают обязательства нашей страны использовать уголовно-правовые средства для охраны человека от трудовой, сексуальной и биологической эксплуатации. Анализируются важные проблемы реализации названных обязательств путем непосредственного закрепления в отечественном уголовном законе конкретных составов преступлений, соответствующих международным стандартам, и санкций за их совершение.

Ключевые слова: эксплуатация человека, уголовно-правовая охрана человека от эксплуатации, международно-правовые обязательства Украины, имплементация, соблюдение международных стандартов.

Orlean A.M. / INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS OF UKRAINE ON CRIMINAL LEGAL PROTECTION from human's exploitation / National Prosecution Academy of Ukraine, Ukraine

In modern world, despite the development of ideas of human rights protection, the number of criminal exploitation's incidents has not decreased. In addition, there are always new areas of life in which person is exploited. There is increasing number of cases additional to wrongful influence on person, such as involvement in prostitution or in creation of pornography, forced labor usage, illegal organ harvesting, forced organ donation, human trafficking and other forms of exploitation.

In the criminal law sense human exploitation should be considered as illegal usage of a person with a mercenary motive and should be divided in labor, sexual and biological exploitation.

Provision of adequate protection from human exploitation is not possible without criminalization of specific socially dangerous acts in the proposed area.

The validity of establishment of certain criminal legal prohibitions and their quality will directly affect on the effectiveness of such protection. Important meaning has compliance with the international legal obligations of Ukraine on criminal law protection from human's exploitation. Studies of mentioned problematics are important scientific task, which is intended to ensure the conformity of legal framework of a state with her obligations under international law.

The paper provides an overview of a number of international legal norms, which anticipate our country's obligations to use criminal legal means to protect human rights from labor, sexual and biological exploitation. It analyzes critical issues of implementation of this obligation by direct consolidation in the domestic criminal law of specific offenses that comply with international standards and sanctions for their commitment.

Key words: human exploitation, criminal legal protection from human exploitation, international legal obligations of Ukraine, implementation, compliance with international standards.

У сучасному світі, незважаючи на розповсюдження ідей захисту прав людини, кількість випадків її злочинної експлуатації не зменшується. До того ж постійно виникають нові сфери життєдіяльності, в яких людину експлуатують. Все більшого поширення набувають випадки поєданого із протиправним впливом на людину, її втягнення у заняття проституцією чи у створення порнографії, використання примусової праці, незаконного вилучення органів, насильницького донорства, торгівлі людьми та інших проявів експлуатації.

У кримінально-правовому сенсі експлуатацію людини, що обґрунтовано нами у попередніх публікаціях, доцільно розглядати як корисливе протиправне використання іншої людини та поділяти на трудову, сексуальну та біологічну [1, с. 53].

Вплив суспільства на поширення будь-яких негативних проявів здійснюється за допомогою цілого комплексу інструментів правового, економічного, політичного, організаційного та іншого характеру. Важливу роль серед них відіграють правові механізми державного примусу. Забезпечення належної охорони людини від експлуатації є неможливим без криміналізації конкретних суспільно небезпечних діянь у розглядуваній сфері. При цьому обґрунтованість встановлення тих чи інших кримінально-правових заборон та їх якість безпосередньо впливатимуть на ефективність такої охорони. Основні закономірності у сфері обґрунтованості та якості встановлення кримі-

нально-правових заборон досліджуються в рамках теорії криміналізації. Велику актуальність серед питань, що піднімаються теорією криміналізації, має наявність міжнародно-правових зобов'язань України щодо кримінально-правової охорони людини від експлуатації. Дослідження зазначеної проблематики є важливим науковим завданням, що покликане забезпечити відповідність законодавчої бази країни її міжнародно-правовим зобов'язанням.

Значну увагу питанням криміналізації приділяли такі вітчизняні вчені, як Д. О. Балобанова, М. А. Беляєв, С. С. Босхолов, В. М. Кудрявцев, О. І. Коробєєв, Г. А. Злобін, Р. А. Сабітов, Т. Р. Сабітов, П. А. Фефелов, П. Л. Фірс, М. І. Хавронюк та багато інших. Криміналізації окремих, пов'язаних із експлуатацією людини посягань приділяли увагу у своїх роботах І. О. Бандурка, С. В. Гринчак, І. М. Доляновська, В. В. Кузнєцов, А. В. Ландіна, Я. Г. Лизогуб, О. В. Панчук, С. П. Репецький, Н. О. Семчук, Д. О. Калмиков та багато інших науковців.

Таким чином, переважна більшість наявних наукових досліджень присвячена або загальним питанням криміналізації або питанням кримінальної відповідальності за окремі види експлуатації. Завданням цієї публікації є аналіз всього комплексу міжнародно-правових зобов'язань України щодо кримінально-правової охорони людини від усіх видів її експлуатації.

У сучасних умовах розвиток правових норм у кожній

окремо взятій країні в сучасному світі не може відбуватися відокремлено. Мобільність та транснаціональний характер злочинності зумовлює необхідність протидії їй консолідованими світовими зусиллями. Саме тут актуалізується роль міжнародного права. Світове співтовариство, оцінюючи загальну світову криміногенну ситуацію, домовляється про конкретні механізми та напрями протидії злочинності, в тому числі й кримінально-правовими засобами. У результаті таких домовленостей з'являються міжнародні договори, які після їх ратифікації, відповідно до статті 9 Конституції України, стають частиною національного законодавства України. Хоча зазначені договори і не вирішують питання кримінальної караності конкретних діянь в Україні, вони можуть містити обов'язок держави щодо криміналізації останніх. Це є підставою для подальших дій вітчизняного законодавця з розробки конкретних кримінально-правових заборон.

Разом із цим слід мати на увазі, що навіть у випадку, коли криміналізація не пов'язана з реалізацією міжнародно-правового зобов'язання країни, вона має здійснюватися із перевіркою відповідності новоствореної кримінально-правової заборони міжнародно-правовим стандартам.

Обов'язок різних країн щодо охорони людини від експлуатації, в тому числі й кримінально-правовими засобами, передбачений великою кількістю міжнародних нормативно-правових актів.

Загальна декларація прав людини 1948 року [2, 3103] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ратифікований 19 жовтня 1973 року) [3] передбачають широке коло прав громадян, які країни зобов'язані охороняти. Значна частина проголошених зазначеними документами прав порушується експлуатацією людини, що потребує відповідної реакції держави.

Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року (набрала чинності для України 7 грудня 1953 року) [4] та Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, 1956 року (набрала чинності для України з 30 квітня 1957 року) [5] передбачають обов'язок країн-учасниць криміналізувати дії, спрямовані на залучення особи до рабства чи іншого підневільного стану, та детально роз'яснюють ці два поняття.

Конвенція про скасування примусової праці 1957 року (ратифікована Україною 5 жовтня 2000 року) [6] зобов'язує держави-учасниці скасувати всі форми примусової праці.

Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року (ратифікована Україною 12 березня 1981 року) [7] та Факультативний протокол до неї 1999 року (ратифікований Україною 5 червня 2003 року) разом з іншим спрямовані на протидію торгівлі людьми. Відповідно до ст. 6 Факультативного протоколу, що доповнює Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року, держави – сторони вживають усіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо припинення всіх видів торгівлі жінками та використання проституції жінок [8].

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН про транснаціональну організовану злочинність 2000 року (набрал чинності для України 4 лютого 2004 року) наводить поняття торгівлі людьми та розкриває поняття експлуатації людини. Зокрема, відповідно до пункту а) статті 3 Протоколу торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або зви-

чай, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів. Далі зазначається, що згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у визначенні торгівлі людьми. У цій самій статті зазначається, що вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються торгівлею людьми навіть у тому разі, якщо вони непов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у визначенні торгівлі людьми. Стаття 5 цього Протоколу держав – учасниць зобов'язує визнати кримінально каранними діяння, віднесені ним до торгівлі людьми [9].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року (набула чинності для України в 2010 році) в статті 4 містить аналогічне наведеному в статті 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН про транснаціональну організовану злочинність 2000 року, визначення торгівлі людьми. Стаття 18 названої Конвенції Ради Європи держави – учасниці зобов'язує вжити таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами віднесених Конвенцією до торгівлі людьми діянь, якщо їх вчинено умисно [10].

Стаття 19 Конвенції зобов'язує її учасників криміналізувати не лише торгівлю людьми, а й користування послугами жертви торгівлі людьми. Також визначається необхідність криміналізації діянь щодо проїзних і посвідчувальних документів.

Стаття 34 Конвенції ООН про права дитини 1989 року (набула чинності для України 27 вересня 1991 року) передбачає, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цієї метою держави – учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання: а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б) використанню дітей з метою експлуатації в проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; в) використанню дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах. Відповідно до статті 35 цієї Конвенції держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі [11].

Статтею 3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 року (набув чинності для України 3 квітня 2003 року) [12] передбачено обов'язок кожної держави-учасниці забезпечити криміналізацію таких дій, як:

- пропозиція, передача чи отримання будь-якими засобами дитини з метою: сексуальної експлуатації дитини; передачі органів дитини за винагороду; використання дитини на примусових роботах;
- неправомірне схилання в якості посередництва до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосованих міжнародно-правових актів щодо усиновлення;
- пропозиція, отримання, передача чи надання дитини для цілей дитячої проституції;
- виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії.

Низка міжнародних документів концентрує увагу на питаннях протидії біологічній експлуатації людини.

Зокрема, Конвенцією про права людини та біомедицину 1997 року (підписана Україною 22 березня 2002 року) передбачено обов'язок держав-учасниць захищати гідність та самобутність людини і гарантувати кожній особі дотримання її цілісності та інших прав і основних свобод у зв'язку з використанням біології та медицини (ст. 1).

Конвенція закріплює пріоритет інтересів та благополуччя окремої людини перед інтересами суспільства або науки (ст. 2); передбачає обов'язковість добровільної поінформованої згоди на будь-яке медичне втручання (ст. 5, 6); встановлює обмеження щодо втручання в геном людини (ст. 13); забороняє вибір статі дитини, яка має народитись (ст. 14); наводить низку обмежень щодо проведення дослідів над людиною (ст. 15-17); прописує обов'язковість отримання добровільної згоди на вилучення органів для трансплантації (ст. 19-20); передбачає, що людське тіло та його частини не мають самі собою бути джерелом отримання фінансової вигоди (ст. 21) [13].

Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини 2002 року (підписаний Україною 26 червня 2006 року) передбачає процедуру отримання добровільної поінформованої згоди донора на вилучення органів для трансплантації (ст. ст. 12-14). Статтею 21 цього документу передбачається, що тіло людини та його частини не повинні використовуватись для отримання фінансової вигоди чи отримання порівнянних переваг [14].

Резолюцією Комітету міністрів Ради Європи № (78) 29 про узгодження законодавства держав-учасниць з питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини 1978 року рекомендовано передбачити відповідні санкції для забезпечення дотримання правил, що прийматимуться на виконання цієї Резолюції. Основні передбачені рекомендацією правила пов'язані з дотриманням процедури отримання добровільної поінформованої згоди донора (ст. ст. 2, 3) та заборону продажу вилученого матеріалу (ст. 9) [15].

Рекомендації Ради Європи № 1046 щодо використання ембріонів та плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання й торгівлі 1986 року [16] закликають держави-учасниці ввести низку обмежень, пов'язаних зі створенням, вирощуванням, використанням ембріонів і плодів людини, заборонити проведення експериментів над ними. Для забезпечення реалізації постанов, прийнятих згідно з цією Рекомендацією, пропонується ввести відповідні санкції.

Як бачимо, сьогодні існує низка міжнародно-правових норм, що передбачають обов'язок нашої країни використовувати кримінально-правові засоби для охорони людини від трудової, сексуальної та біологічної експлуатації. Зазначений обов'язок має бути реалізований шляхом безпосереднього закріплення у вітчизняному кримінальному законі конкретних складів злочинів, які відповідають наведеним міжнародним стандартам, та санкцій за їх вчинення.

Важливо при цьому не вдаватись до механічного перенесення до Кримінального кодексу України тексту статей міжнародних нормативно-правових актів. В. М. Куц цілком справедливо наголошує на тому, що імплементація міжнародного законодавства не обов'язково повинна проводитись відповідно до букви закону, навпаки, доцільніше її проводити відповідно до духу закону [17, с. 22]. Йдеться про те, що прописані у вітчизняному кримінальному праві норми мають не лише враховувати міжнародні вимоги, а й відповідати національним традиціям та логічно вписуватись до структури Кримінального кодексу України, не порушуючи його системності. Ці питання потребують подальшого наукового дослідження

ЛІТЕРАТУРА

1. Орлеан А.М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 4 – С. 52-55.
2. Офіційний вісник України. – 2008. – № 93.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043
4. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_161
5. Додаткова конвенція про скасування рабства, раборотівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_160
6. Конвенція про скасування примусової праці 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_013
7. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043
8. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_794
9. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_791
10. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_858
11. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_b09
13. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_334
14. Додатковий Протокол до Конвенції про права людини та біомедицину, який стосується трансплантації органів і тканин людського походження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2002_01_24/an/2/MU02248.html#2
15. Резолюція о приведении в соответствие законодательств государств-участников по вопросам изъятия, пересадки и трансплантации материалов организма человека № (78)29 від 11 травня 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
16. Рекомендация 1046 по использованию эмбрионов и плодов человека в целях диагностики, терапии, научных исследований, промышленного использования и торговли 1986 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_070
17. Куц В. М. Гармонізація європейського законодавства про відповідальність за торгівлю людьми / В.М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 11. – С. 22-23.